

Raumpioniere: krimp als wenkend perspectief - enkele reflecties naar aanleiding van de vijfde Neimed Krimplezing

“In toenemende mate wordt Parkstad Limburg geconfronteerd met Nieuwe Ruimte. Leegstand en sloop bieden een vruchtbare bodem voor tijdelijke invulling en experiment. Daarbij voldoen traditionele en op groei gebaseerde investeringsmodellen als instrument voor ontwikkeling niet meer. Deze ontwikkeling stelt ook grenzen aan de rol die de overheid kan vervullen.” Zo luidde de inleidende tekst van de vijfde krimplezing, georganiseerd door Neimed, het Limburgse kenniscentrum voor demografisch ‘omdenken’. Neimed organiseert deze lezing jaarlijks in het kader van Cultura Nova, het cultuurfestival in Heerlen. Bewust beoogt Neimed hiermee het thema ‘krimp en vergrijzing’ uit de burelen van bestuurders en professioneel belanghebbenden weg te halen en voor een ander publiek, het festivalpubliek, aan de orde te stellen. Daarbij draait het inhoudelijk bij iedere lezing steeds om hetzelfde kernthema: wie is de stakeholder als het gaat om de aanpak van de krimp- en vergrijzingproblematiek? Zijn dit primair bestuurders en professioneel belanghebbenden die op basis van de hen toegekende verantwoordelijkheid met oplossingen moeten komen? Of zijn bewoners en gebruikers van de dorpen, buurten, wijken en steden de eerstaangewezenen om zich hieromtrent uit te spreken? Anders gezegd: is het krimp- en vergrijzingvraagstuk vooral een top-down aangelegenheid, of passen in dit verband beter burgerinitiatieven als bottom-up activiteit? Deze dichotomie tussen top-down en bottom-up vormt steeds de rode draad in iedere Neimed krimplezing, zo ook de onderhavige over *Raumpioniere*.

De vijfde krimplezing ging dus over *Raumpioniere*, een prachtig Duits woord voor actief burgerschap in krimpende omgevingen. *Raumpioniere* zijn bewoners, die in krimpende regio's noodgedwongen bezig zijn met vraagstukken over de kwaliteit van leven in hun directe omgeving. Hun inzet hiervoor wordt mede veroorzaakt door het ontbreken van een paradigma, dat traditioneel hoort bij regionale ontwikkeling, namelijk dat van groei. Als het groeiconcept niet langer functioneert, wordt de vraag relevant hoe we dan onze samenleving moeten inrichten en wie dan aan zet is: de overheid, de markt of de burgermaatschappij?

Actief burgerschap en het einde van de groei: beide thema's werden indringend besproken tijdens deze vijfde krimplezing. De eerste lezing, met als titel de *Still City*, zette vraagtekens bij het paradigma van groei. De tweede, over *Raumpioniere*, ging dieper in op hoe *civil society* de ruimte invult bij een steeds meer afwezige overheid en een niet langer functionerende markt in krimpregio's. Hierbij enkele afsluitende observaties.

Groei en krimp: een paradigmashift?

In een recente publicatie van Gert-Jan Hospers en ondergetekende: Krimp, het nieuwe denken¹, zijn we indringend op het onderscheid tussen groei en krimp ingegaan. Wij gaven daarin aan, dat groei refereert aan teveel mensen in een te kleine ruimte, waardoor de noodzaak ontstaat tot expansie van die ruimte. Dit leidt tot meer aanbod van goederen en diensten, meer scholen, meer sportvelden, meer winkels, meer huizen. Groei ontstaat dus in feite uit en is symbiotisch gebaseerd op schaarste. Die schaarste reguleert 'de werking van de vrije markt', waarbij investeringen in productie en diensten uiteindelijk moeten leiden tot het maximaliseren van de winst. Kortom: schaarste en groei zijn de principes van de neoliberale markteconomie.

Krimp daarentegen refereert aan te weinig mensen in een te ruim zittend jasje: er is eigenlijk van alles te veel, er is overschot, surplus. Dit leidt in krimpgebieden tot de noodzaak tot 'inbreiden' in plaats van uitbreiden. Dat 'inbreiden' betreft dan een zoektocht naar welke goederen en diensten

¹ Gert-Jan Hospers en Nol Reverda (2012) *Krimp, het nieuwe denken – bevolkingsdaling in theorie en praktijk*. Den Haag, Boom Lemma

nog beschikbaar moeten blijven en welke kunnen verdwijnen; het aanbod is immers groter dan de vraag. Indien dat laatste het geval is – het aanbod is groter dan de vraag – dan betekent dat, dat de reguliere principes van de neoliberale markteconomie (investeren en maximaliseren van de winst) niet meer werken. Anders gezegd: in krimpgebieden is de werking van de vrije markteconomie tot stilstand gekomen, omdat zij geen schaarste meer kennen, maar overschot, surplus. Is groei dus gebaseerd op schaarste, dan is in krimpgebieden het surplus het ultieme uitgangspunt.

Bovenstaande redenering over groei en krimp volgend, kunnen er twee gezichtspunten op krimp losgelaten worden. Enerzijds kunnen krimpgebieden gezien worden als ongelukjes, als *weeffouten* van een in principe goed functionerende en op groei gebaseerde markteconomie. Die economie zit anno 2013 dan wel even in een crisis, maar die situatie is van tijdelijke aard en in dit perspectief zal de markt zich dan ook spoedig weer herstellen. De markt trekt dan aan en economische krimp verandert in economische groei. Sommige gebieden zullen echter weinig merken van dat herstel: dit zijn vooral de krimpregio's, want hier herstellen groei en markt zich niet. Deze krimpregio's zullen in een aantrekkende economie beschouwd worden als de zwakke schakels ervan en zullen aanleiding zijn tot een verscheidenheid aan ondersteuningsinitiatieven, waarvan stedenbanden - Amsterdam en Heerlen – en krimpfondsen de bekendste zijn. De rijke groeiregio steunt de arme krimpregio en weet deze weeffout zo binnen het systeem te houden.

Maar in plaats van een weeffout kan een krimpgebied anderzijds ook opgevat worden als een voorloper op de ontwikkeling van een andere economie, een andere overheid en een geïtaliseerd maatschappelijk middenveld. Dan is krimp dus geen weeffout meer, maar een indicator voor een andere manier van omgaan met onze *Umwelt*. Duurzaamheid, hergebruik, andere vormen om in behoeften te voorzien, LET-systemen² en *urban farming*, een ruimer gebruik van het begrip waarde dan alleen het economisch materiële, minder ruimte voor speculatie en regionalisering van productie en consumptie cycli, en – meer abstract - een andere verhouding tussen overheid, markt en burger, zijn dan de indicatoren die verwijzen naar nieuwe vormen van samenleven in de nabije toekomst. Een krimpregio derhalve, niet gezien als een weeffout, maar als *wenkend perspectief* van een toekomstige, verduurzaamde samenleving. Krimpgebieden, niet het kneusje van, maar het *laboratorium* voor de toekomstige inrichting van onze samenleving – beide perspectieven zijn de ingrediënten van het huidige krimpdebat.

Twee voorbeelden ter toelichting van de genoemde perspectieven. De eerste: Detroit, het stedelijk krimpsymbool bij uitstek. In juli 2013 ging de stad failliet, omdat de 'vrije markt' al tijden niet meer functioneerde en de stedelijke overheid, die de groei van de stad altijd van harte had gefaciliteerd, door de ingestorte markt inkomsten ontbeerde en bestuurlijk en financieel geen raad wist met een te groot geworden stedelijke infrastructuur. De stad ging terug van 2 miljoen naar 800.000 mensen. Vanuit de 'markt' economie bekeken, is Detroit een weeffout, en leidt het gebeuren in Detroit niet tot nadenken over de principes van groei en winstmaximalisatie in het algemeen. Anderzijds echter kan het faillissement van Detroit ook opgevat worden als het failliet van een economisch en bestuurlijk systeem, waarin de *civil society*, de burgermaatschappij, de ruimte ingenomen heeft die beide andere domeinen achtergelaten hebben. Hoe vitaal en creatief een burgerbevolking dan kan zijn, is te zien op de site Detroit Lives³: daarin geen aanblik van half vergane gebouwen in een verlaten ruimte, maar initiatieven en reuring van overwegend jonge, ondernemende burgers, die gezamenlijk hard werken aan hun nieuwe kwaliteit van leven.

² Local Exchange Trading System (lokaal economisch transactie systeem)

³ www.detroitlives.com

Het tweede voorbeeld: Nederland. Hoe ziet de toekomst van Nederland er uit: een Randstad, gekenmerkt door groei, en een Randland⁴, waarin krimp domineert? Als we bereid zijn de waardegeladenheid van het groeiparadigma en dus de markteconomie los te laten, dan maakt deze toekomst een tweesporenbeleid – een voor groei, en een voor krimp – meer dan noodzakelijk. Gedachte-experimenten via het organiseren van expertmeetings over de dimensies en de inrichting van dat tweesporenbeleid worden dan broodnodig. Daar kunnen verrassende resultaten uitkomen, waarbij het krimpende Randland dan fungeert als het laboratorium, waarin nieuwe paradigma's voor de duurzame opbouw van samenleving, economie en openbaar bestuur ontwikkeld en uitgetest kunnen worden.

Raumpioniere: actieve burgers en de overheid

De tweede lezing ging daadwerkelijk over *Raumpioniere* – actief burgerschap dus. De aandacht hiervoor is in het algemeen groeiend. Zo is het aantal publicaties over en het verwachtingenpatroon ten aanzien van een actief maatschappelijk middenveld de afgelopen vijftien jaar enorm toegenomen, zowel nationaal als internationaal en is onder verschillende benamingen bekend geworden. Nationaal begon het in de jaren 90 van de vorige eeuw met sociaal kapitaal - daarna werd de term actief burgerschap meer courant. Internationaal heeft men het over *community initiatives*, *grassroot movements*, *civic engagement*, *big society*, *civic economy* of – tenslotte – over *Raumpioniere*.

Steeds gaat het in deze conceptualisering om een herijking van de positie van de burgermaatschappij ten opzichte van de overheid en de markt. Waar tot 1990 de overheid dominant was, waar daarna de markt het discours beheerste, zien we in het nieuwe millennium een toegenomen aandacht voor een nog weinig aangeboorde bron voor samenlevingsontwikkeling: de burgermaatschappij. In de recente geschiedenis zien we derhalve de panelen tussen de drie domeinen verschuiven: van verzorgingstaat naar neoliberale staat naar participatiesamenleving.⁵

Vooraf in krimpgebieden is de burgermaatschappij aan zet, mede omdat de oplossingsgerichtheid van markt en politiek niet of nauwelijks op krimp gericht is. Door het ontbreken van groei is een krimpgebied economisch voor de klassieke marktpartijen niet interessant: investeringen stoppen en marktpartijen trekken zich terug. En bij de overheid ontbreekt het in toenemende mate aan middelen om publieke voorzieningen te faciliteren en in stand te houden. Een afwezige overheid en een niet functionerende markt: in krimpgebieden zijn de *Raumpioniere* aan zet en worden zij de belangrijkste actor in de publieke ruimte.

Echter, niet alles wat burgers doen, is daarmee een vorm van actief burgerschap. Op dit moment zijn of worden in onze participatiesamenleving de wetten ingevoerd met betrekking tot de volgende terreinen van zorg en welzijn: de WMO, de jeugdzorg en de participatiewet. In al deze gevallen definieert de overheid wat onder actief burgerschap verstaan moet worden. Het gaat hier om een definitie, waarbinnen de burger in actieve zin toont verantwoordelijkheid te nemen voor zichzelf, zijn directe omgeving en zijn arbeid: de verantwoordelijke en actieve burger.

⁴ Met dank aan Dick van der Wouw, die voorzover ik weet dit onderscheid tussen Randstad en Randland voor het eerst gebruikte. Zie:

www.vanmeernaarbeter.nl/blog/randland-een-nieuw-perspectief

⁵ Al vanaf het begin van de 21ste eeuw wordt het begrip participatiesamenleving in de sociale wetenschappen gebruikt. Het is bedoeld als een *analytisch* concept om de grotere betekenis van de burgermaatschappij voor de kwaliteit van samenleven in het algemeen en voor het stelsel van zorg en welzijn in het bijzondere te typeren. De overheid heeft dit begrip geadopteerd en tot politiek idee verheven – daarmee is het concept *normatief* geworden.

Essentieel nu is dat actief burgerschap hier een wettelijke basis heeft gekregen. Het is een eigenschap van wetten dat ze overtreden kunnen worden en dat er op het overtreden van wetten sancties staan. Dit is in wezen niet anders dan wat in de jaren 30 van de vorige eeuw gebruikelijk was met betrekking tot werkloosheid: om in aanmerking te komen voor ondersteuning moest de werkloze stempelen en fysiek verschijnen bij het stempelbureau. Deed de werkloze dat niet, dan verloor hij of zij het recht op een uitkering. De wettelijke regeling bepaalde het gedrag van de werkloze.

In de omvorming van onze verzorgingstaat, waarin de overheid samen met de aanbieders van zorg en welzijn en de zorgverzekeraars de agenda bepaalt, speelt eenzelfde proces zich af. Ook nu worden de burgers geconditioneerd in hun rol als consument van een aantal zorg en welzijn producten – alleen is het aanbod wat geslonken. De retoriek is aangepast: een loslatende, ruimtebiedende en terugtrekkende overheid met een burger, die zijn of haar verantwoordelijkheid neemt, is dan de hierbij passende terminologie. Alleen is in dit verband eenzijdig bepaald, op welke terreinen ruimte ontstaat, waarop de burger geacht wordt in actie te komen - een eenzijdige agendabepaling door de overheid met een aan de leiband lopende burger. Dit is geen actief burgerschap, dit is *herprogrammering van burgerlijk gedrag* en heeft weinig met *Raumpioniere* te maken.

Bij *Raumpioniere* daarentegen is de burger *mede-eigenaar en coproducent* van de publieke ruimte, naast de overheid en de markt. En gegeven het onderscheidend belang van de burgermaatschappij ten opzichte van overheid en markt, kunnen de activiteiten van burgers ook wel eens spannen met de belangen van de andere domeinen. Een treffende illustratie in dit verband is beschreven in het meinumnummer (2013) van Binnenlands Bestuur. Het gaat hier om een artikel over de dorpen Hoog- en Laag-Keppel. Inwoners nemen een voor een de lokale voorzieningen – school, zwembad, sporthal, sportvelden – over, dit tot ergernis van het gemeentebestuur. “Ze zien zichzelf als de enige partij met rechten – het dorp is van hen,” aldus een lokale bestuurder. “We hebben de gemeente nergens voor nodig. Als kleine gemeenschap kunnen we onszelf prima redden,” aldus de voorzitter van het dorpshuis.

Raumpioniere gedragen zich blijkbaar niet altijd conform de gebaande paden; precies de reden waarom krimpgebieden experimenteerregio’s kunnen worden voor de toekomstige vormgeving van onze samenleving – en dat verdient aandacht en onderzoek.

Nol Reverda,

Heerlen, augustus 2013